

DE DOOSJES VAN DE HERDENKINGSMUNTEN EN -MEDAILLES VAN 1880, 1935 EN 1958

Arnaud GRISPEN *

I. De medailles voor de vijftigste verjaardag van de Onafhankelijkheid (1880)

BESCHRIJVING VAN DE MEDAILLES

TER GELEGENHEID VAN DE VIJFTIGSTE VERJAARDAG VAN DE ONAFHANKELIJKHEID werden in 1880 zilveren munten uitgegeven van 1 en 2 frank, met daarnaast ook een officiële medaille. Deze laatste werd geslagen in goud, zilver en brons; de gouden exemplaren waren bestemd voor Hoogwaardigheidsbekleders waaronder de vorst zelf, terwijl de zilveren en bronzen stukken aan het publiek werden verkocht tegen resp. 5,50 fr. en 25 cent^m op de Nationale Tentoonstelling die doorging in het Jubelpark (*Cinquantenaire*) te Brussel. Daar was een muntpers geïnstalleerd waarmee trouwens ook stukken van 1 en 2 frank werden geslagen^[1].

A_v De hoofden van koning Leopold I en koning Leopold II naar rechts. Langs de rand: **LEOPOLD I** – ★ – **LEOPOLD II**; onderaan: LEOP WIENER.

R_v **1830 – 1880**. Staande vrouw, gekleed à l'antique, met de wetstafelen en een hoorn des overvloeds in haar armen, steunend op de Belgische leeuw zittend tussen het – toen overigens nog niet volledig afgewerkte – Justitiepaleis en de Congresskolom in Brussel; achter deze laatste een stralende zon.

Graveur A_v: Léopold Wiener – R_v: Charles Wiener (ontwerp: E. Delvaux).

Diameter: 37 mm – massa van de zilveren en bronzen stukken: 25 g – stempelstand: †† en †‡.

* De foto's (op ware grootte en tenzij anders aangegeven) werden genomen door Arnaud en Rocky Grispén, Antoine Bruylandt en Régis Renard; aan beide laatste mijn oprechte dank. Ook dank aan *Jean Elsen & ses fils S.A.* voor de afbeelding van de gouden medaille van 1880 (cfr. veiling 91, lot 1300, in origineel doosje).

^[1] *Souvenirs numismatiques du Cinquantième Anniversaire de l'Indépendance de la Belgique*, Société Royale de Numismatique de Belgique, Bruxelles 1885, p. VI-VII; een pdf-versie van deze publicatie kan worden geconsulteerd op www.numisbel.be/SouvNum50.htm.

Gehalte van de zilveren exemplaren: 900‰ zilver en 100‰ koper; het nodige zilvermetaal werd bekomen door het smelten van versleten 5 frank-stukken.

Rand: gekarteld bij de zilveren exemplaren – glad bij de bronzen exemplaren.

BESCHRIJVING VAN DE DOOSJES

Voor de zilveren en de bronzen medailles werden dezelfde doosjes gebruikt, voorzien van een inleg in groen fluweel, zowel in de boven- als de onderkant.

De doosjes zijn vervaardigd in karton, rood voor de bovenkant en zwart voor de onderkant. Ze bestaan enkel met een Franstalige opdruk in goudkleur op de bovenkant; deze opdruk toont het Belgisch wapenschild met daarrond de tekst 50ME ANNIVERSAIRE DE L'INDÉPENDANCE NATIONALE + 1830-1880 +. Merk op dat de tekst in een lettertype met schreef^[2] is, terwijl de jaartallen in schreefloze cijfers zijn; een dergelijk verschil in lettertype is typografisch eigenlijk eerder ongebruikelijk, maar zullen we ook aantreffen op sommige doosjes uit 1935 (zie *infra*).

Afmetingen: Ø boven- en onderkant: 41 mm – hoogte: 6 mm.

II. De 50 frank-stukken voor de Wereldtentoonstelling van 1935^[3]

BESCHRIJVING VAN DE MUNTEN

Naar aanleiding van de Wereldtentoonstelling van 1935 in Brussel en de 100ste verjaardag van de Belgische Spoorwegen in datzelfde jaar werden er zilverstukken van 50 frank uitgegeven. Ze werden in gelijke aantallen in de beide landstalen aangemunt. Een deel van de stukken werd geslagen in het Paviljoen der Grafische Kunsten, waar een muntpers was geïnstalleerd, en daar – verpakt in een doosje – aan het publiek verkocht aan de nominale waarde^[4]. De munten werden eveneens – onverpakt – verspreid via de loketten van de Nationale Bank van België.

^[2] Zie de bijlage voor enkele toelichtingen bij de gebruikte typografische begrippen.

^[3] Voor de – onpopulaire – nikkelstukken van 10 frank = 2 belga, geslagen in 1930 ter gelegenheid van de 100ste verjaardag van de Onafhankelijkheid, werden geen doosjes gemaakt.

^[4] Harry DEWIT, *De Muntklapper*, EGMP, driemaandelijks tijdschrift, n° 22, april 1999.

- A_v Het beeld van Sint-Michiel met de draak van op de toren van het Brusselse stadhuis; links ervan **50**, rechts **FR**. Bovenaan: **KONINKRIJK BELGIE** (NL) of **ROYAUME DE BELGIQUE** (FR); onderaan: **- BRUSSELSCHE – TENTOONSTELLING -** (NL) of **- EXPOSITION – DE BRUXELLES -** (FR).
- R_v Het Eeuwfeestpaleis op de Heizel onder de jaartallen **1835 - 1935**. Bovenaan: **EEUWGETIJD DER BELGISCHE SPOORWEGEN** (NL) of **CENTENAIRE DES CHEMINS DE FER BELGES** (FR).

Graveur: Paul Wissaert.

Diameter: 35 mm – massa: 22 g – stempelstand: ↕ en ook ↗ (*sic* zeldzaam).

Gehalte: 680‰ zilver en 320‰ koper.

Rand: glad met hol inschrift: ONDER DE REGEERING VAN KONING LEOPOLD III (NL) of SOUS LE REGNE DU ROI LEOPOLD III (FR); dit randschrift bestaat in positie A en B.

Merk op dat een stuk dat nog in het oorspronkelijke doosje is verpakt, zowel in muntslag (↕) als medailleslag (↗) kan zijn; maar het valt niet uit te sluiten dat al de stukken in medailleslag werden geslagen in het Paviljoen op de Wereldtentoonstelling, en m.a.w. ooit zijn verpakt geweest in een doosje.

Er werden van dit type ook proefslagen gemaakt met een waarde van 40 frank (enkel met Franstalige legende), maar die waren niet bestemd voor het groot publiek, en werden dan ook niet aangeboden in de hierna beschreven doosjes.

BESCHRIJVING VAN DE DOOSJES

Van de doosjes blijken er heel wat types te bestaan, die meer bepaald verschillen in de kleur van de bovenkant (gaande van donkerbruin tot bordeaux – latere bevulling geeft ze ook een donkerder uitzicht, maar we baseren ons hier op de

originele kleur; de onderkant is wit) en ook en vooral in de lettertypes die werden gebruikt voor de opgedrukte tekst. Ook zijn er verschillen in de positionering van deze opdruk, en in de afmetingen van de doosjes, die, op basis van dit laatste criterium, kunnen worden opgesplitst in twee categorieën: een eerste waarbij de diameter van de bovenkant groter is dan die van de onderkant, en een tweede waarbij ze gelijk zijn.

Alle doosjes hebben een watten inleg met een geometrisch jacquard-motief, die voor de Franstalige en voor de Nederlandstalige doosjes dezelfde is.

Omwille van de vele types lijkt het aannemelijk dat deze doosjes in meerdere loten en misschien zelfs door verschillende leveranciers werden geproduceerd.

Hoewel deze munten weinig hebben gecirculeerd als echt betaalmiddel – ze werden trouwens al in 1939 ontmunt – blijken de meeste toch uit hun doosje te zijn genomen, waarbij die dan werden weggegooid. De doosjes waren immers uit karton, een weinig duurzaam materiaal, en ze waren jarenlang blootgesteld aan vocht, (zon-)licht, temperatuurschommelingen, onzorgvuldige manipulatie, enz. Doosjes in perfecte staat zijn vandaag de dag dan ook best zeldzaam te noemen.

Er zijn gevallen gekend van Franstalige munten in een doosje met Nederlandstalige opdruk en *vice versa*. Of dit reeds zo was op het moment van de verkoop aan het publiek, dan wel of deze verwisseling van nadien dateert, kan niet meer met zekerheid worden vastgesteld. Merken we ook nog op dat de doosjes met Nederlandstalige opdruk zeldzamer blijken te zijn dan deze met een Franstalige opdruk, wat er schijnt op te wijzen dat de meeste bezoekers aan de Wereldtentoonstelling, hetzij Franstalige Belgen waren, hetzij buitenlanders die een versie in de taal van Molière verkozen. Maar aangezien de *Monnaie de Paris* er een stand had waar ze haar medailles verkocht, is het niet uitgesloten dat ook zij – uiteraard Franstalige – doosjes van dezelfde leverancier(s) gebruikte.

In de hierna volgende classificatie zullen we de doosjes identificeren aan de hand van de gebruikte lettertypes. Hierbij krijgt elk doosje een code waarvan de letters verwijzen naar de taal, en het cijfer een volgnummer is, waarbij de doosjes zijn gerangschikt in toenemende volgorde van (de door ons ingeschatte!) zeldzaamheid. Voor deze codes gebruiken we lettertypes zoals die ook op de doosjes voorkomen, of die daar althans zo goed mogelijk mee overeenstemmen (zie ook de bijlage).

DE FRANSTALIGE DOOSJES

TYPE FR1a

VARIANTE VAN
TYPE FR1b

Opdruk: EXPOSITION | DE BRUXELLES | 1935

Merk op dat voor de tekst een schreefloos lettertype is gebruikt, terwijl het jaartal daarentegen in een lettertype is met een eerder geprononceerde schreef.

Schreefloze lettertypes zijn doorgaans symmetrisch en opgebouwd uit strakke elementen (rechte lijnsegmenten van eenzelfde dikte, eenvoudige krommingen), maar het hier gebruikte lettertype bevat een aantal afwijkende letters (vooral de \mathcal{U} i.p.v. U en de \mathcal{X} i.p.v. X), die het een ietwat feestelijk karakter geven.

Afmetingen: \varnothing bovenkant 42 mm – \varnothing onderkant 40 mm – hoogte 9 of soms 10 mm.

Kleur: dit type komt zowel voor in donkerbruin (type FR1a) als in bordeaux karton (type FR1b). Bij de beide kleuren kunnen er lichte anomalieën optreden in de opdruk: de grootte van de eerste letter O kan verschillen van die van de andere letters, en de letters (vb. de T) zijn niet altijd perfect gealigneerd. Soms is de opdruk in zijn geheel gedecentreerd, en zowel teveel naar boven als naar beneden, en/of teveel naar links of naar rechts verschoven. We aanzien dit echter niet als aparte types, maar enkel als varianten van de types FR1a of FR1b.

TYPE FR2

De opdruk is in een duidelijk ander lettertype, nl. met een schreef (zowel voor de tekst als voor het jaartal): EXPOSITION | DE BRUXELLES | 1935.

Ook de afmetingen van type FR2 wijken af van die van type FR1a en FR1b:
 Ø boven- en onderkant 41 mm – hoogte 8 mm.

Kleur: donkerbruin.

TYPE FR3

Dit type FR3 is qua opdruk identiek aan type FR2, maar het doosje is iets groter dan dit laatste: de afmetingen zijn: Ø boven- en onderkant 42 mm – hoogte 8 mm.

Kleur: bordeaux.

TYPE FR4

De opdruk EXPOSITION | DE BRUXELLES | 1935 is in een type met schreef, zij het dat voor de letters een ander type is gebruikt dan voor de cijfers: bij de letters is de schreef normaal van grootte, terwijl die bij de cijfers nauwelijks opvalt.

Afmetingen: Ø boven- en onderkant 43 mm – hoogte 8 mm.

Kleur: bordeaux.

TYPE **FR5**

De gebruikte types voor de letters en de cijfers zijn gelijkaardig aan deze van het type **FR4**, maar ze zijn vetter: **EXPOSITION | DE BRUXELLES | 1935**.

Afmetingen: Ø boven- en onderkant 42 mm – hoogte 7 mm.

Kleur: bordeaux.

TYPE **FR6**

De letters zijn gelijkaardig aan dit van type **FR5**, maar de cijfers verschillen: **EXPOSITION | DE BRUXELLES | 1935**. Ook hebben de doosjes merklijk kleinere afmetingen: Ø boven- en onderkant 38 mm, hoogte 7 mm.

Kleur: bordeaux.

DE NEDERLANDSTALIGE DOOSJES

TYPE **NL1a**TYPE **NL1b**

Bij de meest courante doosjes is de tekst in de opdruk in een schreefloos lettertype, terwijl voor het jaartal een cijfer met een lichte schreef is gebruikt: **TENTOONSTELLING | VAN BRUSSEL | 1935**.

Afmetingen: Ø bovenkant 42 mm – Ø onderkant 40 mm – hoogte 9 mm.

Kleur: dit doosje bestaat zowel in donkerbruin (type NL1a) als in bordeaux (type NL1b) karton.

TYPE NL2

Bij dit type is voor de opdruk, zowel de letters als de cijfers, een compact type met schreef gebruikt: **TENTOONSTELLING | VAN BRUSSEL | 1935**

Afmetingen: Ø boven- en onderkant 41 mm, hoogte 8 mm.

Kleur: donkerbruin.

Dit is een zeer zeldzaam doosje, er zijn maar enkele exemplaren van gekend.

TYPE NL3

De opdruk is in lettertypes zoals de Franstalige doosjes type FR4: **TENTOONSTELLING | VAN BRUSSEL | 1935**.

Afmetingen: Ø boven- en onderkant 41 mm – hoogte 8 mm.

Kleur: bordeaux.

Ook dit is een zeer zeldzaam doosje, waarvan er maar enkele exemplaren zijn gekend.

De onderstaande tabel vat de verschillende types samen.

TYPE	TEKSTFRAGMENT	JAARTAL	AFMETINGEN (MM)	KLEUR(EN)	
FR1	EXPOSITION	1935	42 – 40 – 9 of 10	a	b
FR2	EXPOSITION	1935	41 – 41 – 8		
FR3			42 – 42 – 8		
FR4	EXPOSITION	1935	43 – 43 – 8		
FR5	EXPOSITION	1935	42 – 42 – 7		
FR6		1935	38 – 38 – 7		
NL1	TENTOONSTELLING	1935	42 – 40 – 9	a	b
NL2	TENTOONSTELLING	1935	41 – 41 – 8		
NL3	TENTOONSTELLING	1935	41 – 41 – 8		

III. De 50 frank-stukken voor de *Expo* van 1958

BESCHRIJVING VAN DE MUNTEN

Naar aanleiding van de *Expo* in 1958 werd weerom beslist zilveren munten van 50 frank uit te geven. Ook deze stukken (met zowel Frans- als Nederlandstalige legendes) konden op de Wereldtentoonstelling op de Heizel worden verkregen op de stand van de Munt, en ook aan de loketten van de Nationale Bank, tegen hun nominale waarde.

- A_V Het hoofd van koning Boudewijn naar links. Langs de rand, in een eerder middeleeuws aandoend lettertype: **BOUDEWIJN • KONING • DER • BELGEN •** (NL) of **BAUDOUI • ROI • DES • BELGES •** (FR).
- R_V Het stadhuis op de Grote Markt van Brussel, met links het jaartal 1958 verwerkt in het embleem van de *Expo*, en rechts de waarde 50 | F. Onderaan rechts: C. VAN DIONANT.

Diameter: 30 mm – massa: 12,50 g – stempelstand: †↓ en ook †† (*sic* zeldzaam).

Gehalte: 835‰ zilver en 165‰ koper.

Graveur: Carlos Van Dionant.

Rand: gekarteld.

BESCHRIJVING VAN DE DOOSJES

Voor het verpakken van zowel de Franstalige als de Nederlandstalige stukken (deze laatste blijken dan altijd in medailleslag) werden uitsluitend doosjes met de Franstalige opdruk *Exposition | Internationale | Bruxelles | 1958* gebruikt.

Deze doosjes hebben een watten inleg met een geometrisch jacquard-motief, van hetzelfde model als reeds gebruikt in 1935.

De kleur van de bovenkant is bordeaux, terwijl de onderkant wit is.

Afmetingen: \varnothing boven- en onderkant 35 mm – hoogte 8 mm.

Deze stukken komen soms ook voor, verpakt in een plasticen pochet, waarvan er twee kleuren bestaan. De vraag moet worden gesteld of deze verpakking wel origineel is, aangezien deze pochetten *normaliter* gebruikt werden voor gouden medailles van de *Expo 58* en het *Atomium*.

BESCHRIJVING VAN DE POCHETTEN MET HET 50 FRANK-STUK

schaal: 70% ↪

De pochet (*zie infra ook Manneken Pis*) is in wit of groen plastic, heeft een witte, rode of groene drukknop, en draagt de opdruk **EXPO 58 | BRUXELLES** of **WERELDTENTOONSTELLING | BRUSSEL | 1958** (*ter herinnering: groen = sinopel en rood = keel zijn de heraldische kleuren van de Stad Brussel*).

Afmetingen: breedte (voor- en achterkant): 47 mm – hoogte (*idem*): 42 mm – dikte: 7 mm.

BESCHRIJVING VAN DE GOUDEN MEDAILLES EN HUN POCHETTEN

In het totaal kennen we drie types medailles, in goud met een gehalte van 900‰ edel metaal en 100‰ koper, en met een gladde rand met instempeling **0,900** (type 1 en 2) of **900** (type 3). Ze zijn alle zeer zeldzaam. Hun graveur(s) is(zijn) ons niet bekend.

Type 1: *Manneken Pis*

A_v Een wereldbol met het embleem van *Expo 58*. Bovenaan langs de rand **EXPOSITION UNIVERSELLE • WERELDTENTOONSTELLING**; onderaan **• BRUXELLES • BRUSSEL •**.

R_v In 3/4 cirkel de afbeelding van een plessend *Manneken Pis* in vooraanzicht. Bovenaan langs de rand **BRUXELLES**; onderaan **MANNEKEN • PIS**.

Diameter: 26,1 mm – massa: 7,89 g – stempelstand: ↑↑.

De pochet is qua opdruk en afmetingen identiek aan de hierboven vermelde voor het 50 frank-stuk.

Type 2: *Sint-Maarten*

- A_v Een wereldbol met het embleem van *Expo 58*. Bovenaan langs de rand **EXPOSITION UNIVERSELLE • WERELDTENTOONSTELLING**; onderaan **• BRUXELLES • BRUSSEL •**.
- R_v Sint-Maarten te paard die zijn mantel aan de armen geeft. Bovenaan langs de rand 26 bolletjes; onderaan **GREATER HOPE AND LOVE**.
- Diameter: 26,2 mm – massa: 7,99 g – stempelstand: ††.

De pochet is in wit plastic, heeft een witte drukknop, en draagt geen opdruk.
 Afmetingen: breedte (voor- en achterkant): 47 mm – hoogte (*idem*): 42 mm –
 dikte: 7 mm.

Type 3: *Atomium* (klein en groot formaat)

- A_v Een wereldbol met het embleem van *Expo 58*. Bovenaan langs de rand **WERELDTENTOONSTELLING – BRUSSEL**; onderaan [–] **BELGIE** [–]. De parels langs de rand zijn uitzonderlijk groot.

R₇ Het *Atomium* boven het jaartal 1958. Langs de rand: BRUXELLES•EXPOSITION UNIVERSELLE•BELGIQUE. Ook hier zijn de parels uitzonderlijk groot. Diameter: klein formaat: 21,2 mm, groot formaat: 27,1 mm – massa: klein formaat: 5,57 g, groot formaat: 10,04 g – stempelstand: ††.

Voor de kleine en de grote medailles werden dezelfde pochetten gebruikt, in bordeaux plastic, met een bruine of bordeaux drukknop, en de gouden opdruk **ATOMIUM | Au 900**[.].

Afmetingen: breedte (voor- en achterkant): 44 mm – hoogte (*idem*): 42 mm – dikte: 7 mm.

BIJLAGE – ENKELE TYPOGRAFISCHE TOELICHTINGEN

(JAN MOENS, REDACTEUR JEGMP)

GUTENBERG INTRODUCEERDE MEDIO DE 15de EEUW DE DRUKTECHNIEK MET behulp van losse letters. Daardoor ontstond de noodzaak om duidelijk leesbare lettertypes te ontwerpen, maar het is wellicht geen verrassing dat de vormgeving van de eerste generaties drukletters nog altijd in hoge mate gebaseerd was op de met de hand – of juister gezegd, met een pen – geschreven letters van de toenmalige intellectuele elite, nl. de humanisten. Een eerste karakteristiek hierbij is dat in functie van o.a. de druk die een *scribent* uitoefende op zijn pen, het getrokken lijntje dunner of dikker was — een tweede karakteristiek van met een pen geschreven letters is hun *schreef* (Frans: *serif* = Engels: *serif*), i.e. een kort streepje bij het aanzetten van de pen op het papier of het perkament. Deze beide karakteristieken vindt men vandaag de dag nog altijd terug bij de klassieke drukletters (zoals bijvoorbeeld *Minion*, gebruikt voor het JEGMP), die men doorgaans eenvoudigweg aanduidt met de term ‘schreefletters’, dus zonder ook expliciet te verwijzen naar de verschillen in dikte tussen de lijnsegmenten waaruit de letters zijn samengesteld.

In de loop van de 16de t.e.m. de 18de eeuw zijn er vanzelfsprekend heel wat varianten van lettertypes met schreef bijgekomen, waarvan er vele nog altijd worden gebruikt en meestal de naam dragen van hun oorspronkelijke ontwerper (denk aan de *Caslon*, de *Galliard*, de *Garamond*, de *Plantin*, enz.). De Franse Zonnekoning Lodewijk XIV bestelde trouwens een speciaal lettertype *romains du Roy*, dat enkel mocht worden gebruikt voor officiële publicaties zoals zijn *Histoire métallique* (1702; 1723²).

Er werd vanzelfsprekend ook geëxperimenteerd met nieuwe types, waarbij de vereiste dat drukletters de met de hand/pen geschreven letters getrouw moesten nabootsen, hoe langer hoe minder relevant werd. Dit liet een groter contrast toe tussen dünnere en dikkere lijnsegmenten dan voordien, wat rond 1800 resulteerde in zgn. ‘moderne’ lettertypes^[5], die we terugvinden op veel 19de-eeuwse medailles.

Maar het was wachten tot de tweede helft van de 20ste eeuw vooraleer de schreefloze letters (Frans: *sans sérif* = Engels: *sans serif*) echt doorbraken^[6]. Ze onderscheidden zich overigens niet alleen door het ontbreken van de schreef, maar ook door het feit dat werd gekozen voor een uniforme lijndikte en strakke geometrische vormen. Eén van de eerste lettertypes van deze soort werd in de jaren 1950 ontworpen in Zwitserland, en werd bijgevolg *Helvetica* genoemd.

Een letterbestand (Frans: *police* = Engels: *font*) bestond vroeger uit een set metalen letters, die een zware investering vergden vanwege een drukker. Met de opkomst van de elektronische druktechnieken zijn ze nu beschikbaar in de vorm van kleine computerbestanden. Een zoektocht op het Internet levert al snel enkele tienduizenden van dergelijke bestanden op, weliswaar van sterk uiteenlopende kwaliteit.

Vandaag de dag heeft elk van die bestanden vanzelfsprekend een naam die – zoals gezegd – soms verwijst naar de oorspronkelijke ontwerper, of de klant voor wie deze werkte (vb. het alom gekende *Times New Roman*, getekend voor de krant *The Times*, of *Bauhaus*, voor het tijdschrift van de gelijknamige kunstacademie); maar veel bestanden dragen een naam die soms wel getuigt van fantasie (vb. *Centime*), of juist niet (vb. 00426), maar die niet laat vermoeden hoe het lettertype er uitziet.

Voor de lettertypes die werden gebruikt voor de in deze bijdrage bestudeerde doosjes was het niet meer mogelijk om de naam te achterhalen die de drukkers aan de – toen nog loden – letters (moeten) hebben gegeven. Overigens viel hierbij op dat bij heel wat doosjes twee verschillende lettertypes zijn gebruikt (voor resp. de tekst en het jaartal), hetgeen vanuit typografisch standpunt enigszins ongebruikelijk is, en eigenlijk enkel en alleen is toegelaten mits de beide types matchen; aan de lezer om uit te maken in hoeverre dit effectief het geval is.

^[5] Deze term is in de 21ste eeuw natuurlijk achterhaald, en deze lettertypes worden nu eerder *didonen* genoemd, een samentrekking van de namen van de ontwerpers *Didot* en *Bodoni*.

^[6] We hebben het hier over het gebruik voor drukwerk; in de numismatiek komen schreefloze letters immers al veel vroeger voor: denk aan de munten uit de Griekse Oudheid, de medailles van Pisanello (IT) uit de 15de eeuw, of de *semeuses* van Roty (FR) van rond 1900.